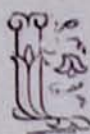

Մ Ա Յ Ր Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Ք Ո Ւ Մ

Կ. ՂՈՐԱՆՅԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆՆ ԱՅՍՈՐ

Էջմիածնում, նրա հիմնադրման սկզբից, վառվեց լուսատու աշն ջահը, որ դարեր շարունակ մնաց առշեջ, առաջնորդելով հայ ժողովրդին և լուսավորելով նրա ուղին:

Լուսատու այդ ջահը դիրն ու գարությունն էր, որ մացրեց Հայաստանում անմահ Մեսրոպ Մաշտոցը, և որի կենտրոնն էր Էջմիածինը: Նրա նվիրական կամարների տակ հյուրընկալություն և ապաստան էին գրանում հայ առաքելական մարի և գրչի մշակները: Նրանց ստեղծագործությունը մաղաղաբի վրա գրված երկերը, սրբությունը պահվում էին Մաշր Տաճարի մատենադարանում, բնագործակիլում էին և տարածվում երկրի հեռավոր անկյուններում:

Առաջին գրավոր տեղեկությունը Էջմիածնի մատենադարանի մասին տալիս է իր հուշակավոր Թղթում Ղազար Փարպեցին, որը մի ժամանակ, Վահան Մամիկոնյանի օրով, Էջմիածնի Կաթողիկոսի փակակալն էր:

Էջմիածնի օրինակին միշտ հետևել են Հայաստանի մյուս վանքերը, իրենց շուրջը հավաքելով գիտնականներին և գրողներին և հիմնելով հարուստ գրադարաններ:

Երկրի խաղաղ դարդացման ժամանակներում գրադարանները հարստանում էին նորանոր գրքերով, հայ և հարևան ժողովուրդների գիտնականների և գրողների գործերով: Բայց զալիս էին պատերազմների և արհամարհների տարիները, երբ տակն ու վրա էր լինում երկրի տնտեսությունը, երբ աշխարհակալների բյուրավոր ասպատակողները սղոգում էին հայոց աշխարհը, կրակի էին մատնվում մշակույթի կենտրոնները և անդարձ կորչում էին հայ հանճարի թանկարժեք հուշարձանները: Այդպես էր արար-

ների, սելջուկների, մոնղոլների ավերիչ արշավանքների ժամանակ, երբ կրակի ճարակ դարձան վանական գրադարանները իրենց հաղարավոր բնօրինակ հեռագրերով:

Բայց և արհամարհների պահին, երբ շահալում էր զինքը և հարյուրավոր գյուղեր ու ավաններ մոխիր էին դառնում, հարազատ և հավատարիմ ձեռքերը թշնամու անխնա հարվածներից փրկում էին հայ ժողովրդի գանձերը և խնամքով պահում մաղաղաբները և գրքերը թաքստոցներում կամ տանում հեռավոր ապահով վայրեր: Երբ անցնում էին պատերազմի տարիները, երբ երկիրը խաղաղվում էր և հայ ժողովուրդը, մի կողմ թողած սուրը և վահանը, վերակառնում էր իր ստեղծագործական խաղաղ աշխատանքը, ծաղկում էին և մշակույթի կենտրոնները, խոր պահնատներից՝ և թաքստոցներից դուրս էին հանվում մաղաղաբները և գրքերը և վերստին իրենց տեղը գրավում վանքերի փրանդոսոված գրադարաններում:

Մեր բոլոր նշանավոր վանքերը՝ Սաղմոսավանքը, Դեղարդը, Մշո Ս. Կարապետը, Տաթևը, Հաղբատը, Սանահինը, Վարազդուտուց անապատը, Աղթամարը, Հովհաննավանքը, Սևրաստիայի Ս. Նշանը, Սեանավանքը, Հոռմկյան և ուրիշ բազմաթիվ վանքեր ունեցել են հարուստ գրադարաններ:

Երբ 15-րդ դարում Էջմիածնում վերստին հաստատվեց Կաթողիկոսական Աթոռը, Հայաստանի զանազան վանքերից, նաև Կիլիկիայից, Մաշր Աթոռ բերվեցին բնօրինակ հեռագրեր: Այդպիսով լրացվեց և վերանորոգվեց Էջմիածնի աշխարհահռչակ Մատենադարանը:

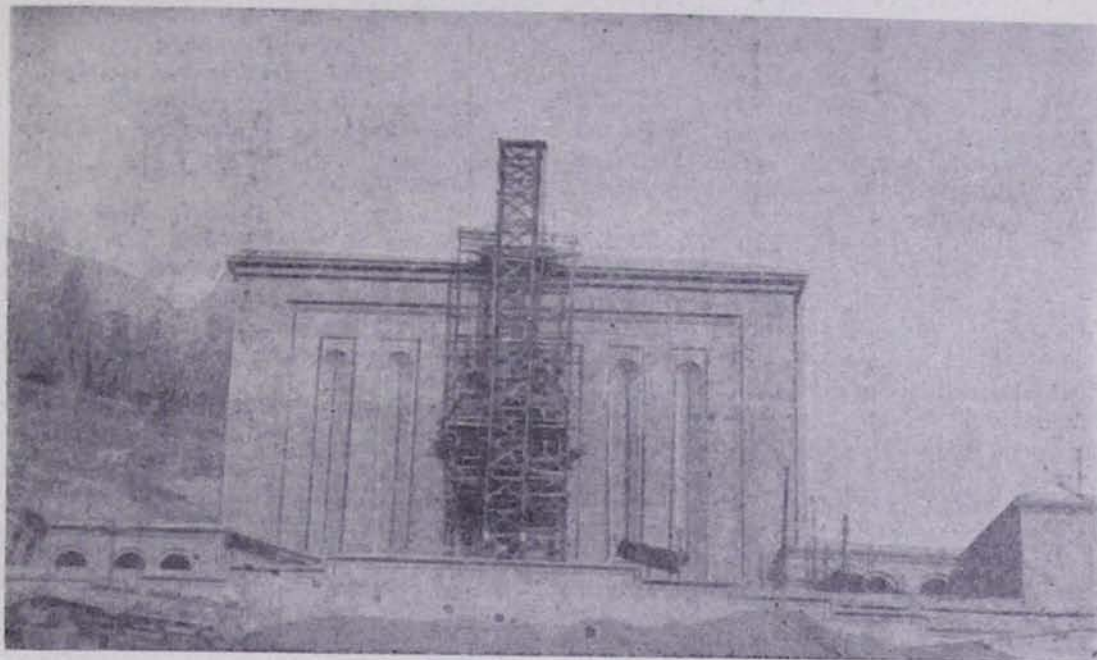
Մատենադարանը դնալով հարստացավ դարերի ընթացքում աշխտեղ կուտակվեցի:

մագաղաթի և թղթի վրա գրված բազմաթիվ ձեռագրեր, վավերագրեր, պաշտոնական և դիվանագիտական նշանակություն ունեցող գրություններ հայ և օտար լեզուներով:

Աճում էր ձեռագրերի քանակը, իսկ ձեռագրատան շենքը մնում էր նույնը, նա միանգամայն անհամապատասխան էր ձեռագրեր պահելու ժամանակակից պահանջներին: Խոնավություն և այլ պայմանների ազդեցության տակ շատ ձեռագրեր վարակվել էին բորբոսային սուսերով և առաջ էր եկել քայքայման երևույթ:

Կին կազմվածքը Ալդախի ձեռագրերը վերանորոգվում են ամրացնող լուծույթի օգնությամբ: Այն ձեռագրերը, որոնք կազմ չունեն, կազմվում են: Այնուհետև բոլոր ձեռագրերը մանրամասն ցուցակագրվում են և տեղ գրավում Զեռագրատան պահարաններում:

Մինչև Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատվելը Մատենադարանն ուներ 4.060 հայերեն ձեռագիր: Ներկայումս հայերեն ձեռագրերի քանակը հասել է 10.000-ի: Մեծ շտիպով ավելացել է վերջին 36 տարվա ընթացքում ձեռագիր պահա-

Հայկական ՍՍՌ Պետական Մատենադարանի նորակառույց շենքը

Սովետական Հայաստանի կառավարությունը որոշեց պետական հոգստարությունը շրջապատել հայ ժողովրդի մշակույթի այդ մեծագույն գանձերը: Մատենադարանը տեղափոխվեց Էջմիածնից Երևան, Հանրապետության կառավարության նորակառույց շենքը: Մտեղծվեցին անհրաժեշտ պայմաններ ձեռագրերի պահպանման և Մատենադարանում՝ Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից Պետական ձեռագրատանը գիտա-հետադոտական աշխատանքներ ծավալելու համար:

Ամեն մի նոր ստացվող ձեռագիր, գիրք, փաստաթուղթ նախօրոք հանձնվում է մատենադարանի վերականգնման բաժին և անսահմանում: Սուսերը և այլ մանրէները, որոնք վնասակար ազդեցություն ունեն մագաղաթի և թղթի վրա, ոչնչացվում են: Կան ձեռագրեր, որոնք կորցրել են իրենց նախ-

նիկների և ձեռագիր պահպանակների թիվը, հասնելով մոտ 4.000-ի: Զգալիորեն տվել է մատենադարանում պահվող օտար լեզուներով ձեռագրերի, փաստաթղթերի, անտիպ գրքերի քանակը: Մատենադարանում 7.000 ձեռագիր արաբերեն, պարսկերեն, հունարեն, լատիներեն, հայերեն, ասորերեն, հնդկերեն, վրացերեն, ալավոներեն և այլ լեզուներով:

Տարեցտարի Մատենադարանն ավելացնում է իր ձեռագրերի ֆոնդը: Ստացվել և ստացվում են հայերեն և ուրիշ լեզուներով գրված ձեռագրեր և արխիվային նյութեր: Միայն վերջին երկու տարվա ընթացքում նվիրաբերության և գնման ճանապարհով ձեռք են բերվել 230 հայերեն ձեռագրեր, մոտ հարյուր ձեռագրեր օտար լեզուներով, բազմաթիվ արխիվային փաստաթղթեր: Զե-

ապրիլի 1-ին և փառապաշտեցիքը ձեռք են բերվել նրանում, Ռոստոմում, Աստարայում, Քեհ-ղոսիայում, Լենինականում և Սովետական Միության այլ քաղաքներում:

Սիբիրում ապրող հայերը նույնպես մեծ ուշադրություն են նվիրում Մատենադարանին և հարստացնում նրա Զեռագրատունը: Հազվագյուտ ձեռագրեր են ստացվել Նվրո-պալի հայկական ամենահին գաղութներից մեկից՝ Ռուսինիայից: Փարիզից վերջերս ստացվել են արժեքավոր ձեռագրեր: Նրանցից մեկը նկարազարդված է Սարգիս Պի-ժակի ձեռքով: Այդպիսով Մատենադարանում պահվող Պիժակի ձեռքով նկարազարդված ձեռագրերի թիվը հասնում է տասնե-մեկի:

Զեռագրատան պահեստներում են մեր մշակույթի այն հազվագյուտ անկրկնելի նմուշները, որ փրկվել են ժամանակի ավերիչ ազդեցությունից և արյունալի պատերազմների կրակից:

Այստեղ է ամենահին ձեռագիր Ավետարանը, որ ընդօրինակված է 887 թվականին Սահակ Վանանդեցու ձեռքով և գիտության մեջ հայտնի է որպես Լազարյան Ավետարան անունով այն պատճառով, որ նա երկար ժամանակ պահվել է Մոսկվայի Լազարյան ձեռարանում:

Այստեղ են այն մարդկանց գործերը, որոնց անունները սրբելի և նվիրական են հայ ժողովրդի համար— հայ փրկափրկների, մաթեմատիկոսների, պատմաբանների, բժիշկների, նկարիչների, աշխարհագետների, բանաստեղծների գործերը: Գրքերի խորթ ու մեղ հետ են խոսում մեր լուսամիտ զեմքերը՝ Ագաթանգեղոսը և Խորենացին, Կորյունը, Նղիշեն և Փարսեցին, Սեբեոսը, Անանիա Շիրակացին, Հովհաննես Իմաստասերը, Ռորոս Ռոսլինը, Սարգիս Պիժակը, Նարեկացին ու Շնորհալյան, Մխիթար Գոշն ու Վարդան Այսեղցին, Հովհան Որոտնեցին ու Գրիգոր Տաթևացին:

Միջնադարյան դրիչները արտադրել են հին օրինակներից և մեղ հասցրել մեր դիտնականների աշխատությունները սկսած 5-րդ դարի քառասունական թվականներից: Մատենադարանում են պահվում Կորյունի աշխատությունը «Վարդ Մաշտոցի» վեց ձեռագրերը, Նղիշեի Վարդանանց պատմության 17 ձեռագրերը, թվարանության հնագույն դասագիրքը աշխարհում, որ կազմել է 7-րդ դարում հայ խոշորագույն գիտնական Անանիա Շիրակացին:

1184 թվականին Մխիթար Գոշը որեք իր հայտնի Դատաստանագիրքը: Մատենադարանում պահվում են Դատաստանագրերի 20 ձեռագիր օրինակներ: Նրանց ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս հր-

տելու իրավագիտական այդ հազվագյուտ աղբյուրի մի շարք հոգվածներ:

Անհնարին է մեկ առ մեկ թվել ու գնահատել այն հարստությունը, որ ամփոփված է ձեռագրատան զեռեցիկի և հարմար դարակներում:

Բացի հայ գիտնականների աշխատություններից, Մատենադարանն ունի հունարենից հայերեն թարգմանված հույն գիտնականների գործեր: Կան աշնպիսի երկեր, որոնց բնագրերը կորել են և մնացել է հայերեն թարգմանությունը միայն. դրանց թվում են Զենոն Ստոյկի, Նվսերիոս Կեսարացու, Տիմոթեոս Կուպի, Քեոն Ալեքսանդրացու, Փիլոն Երրայցու աշխատությունները:

13-րդ դարում լատիներենից հայերեն է թարգմանվել Անտոքի իշխանության օրինագրերը: Օրինագրերի բնագրերը լատիներեն լեզվով կորել է, մնացել է նրա հայերեն թարգմանությունը:

Հիշենք այստեղ և այն համեստ գրիչներին, որոնք ավետարանների և այլ գրքերի վերջում գրել են պատմական նշանակություն ունեցող հիշատակարաններ: Մենք ունենք 513 հիշատակարան 14-րդ դարից և 850 հիշատակարան 15-րդ դարի առաջին կեսից:

Գրտա-հետադուտական աշխատանքների համար մեծ արժեք ունեն պահպանվածները, որ սովորաբար յիշում են ձեռագրերի սկզբում և վերջում: Պահպանվածները կազմում էին ձեռագրերի թերթերից: Հաճախ նրանց ավելի կարևոր են, քան բուն ձեռագիրը: Մատենադարանում կան աշնպիսի պահպանվածներ, որոնք ունեն հույակապ մանրանկարներ կամ եղել են պատմիչների ձեռագրեր: Մի պահպանակ, որ մնացել է 9—10-րդ դարերից, հանված է Ագաթանգեղոսի պատմությունից, մի ուրիշ պահպանակ կազմում է 5—7-րդ դարի Ավետարանի մասը:

Ոչ պակաս արժեքավոր են հին ձեռագրերի պատմականները: Մատենադարանի աշխատակից Ս. Քոլանջյանը գիտականորեն նկարագրել է պատմականների ժողովածուն, որի մեջ կան հատվածներ Ագաթանգեղոսից, Խորենացուց, Նղիշեից և այլ հեղինակներից: Այդ հատվածները օգտակար են հիշյալ հեղինակների բնագրերը հետևելու համար:

Մատենադարանի ձեռագիր նյութերի վրա աշխատում են ոչ միայն Սովետական Հաստատանի գիտական հիմնարկությունների՝ Մատենադարանի, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի, Պետական համալսարանի և գիտա-հետազոտական ինստիտուտների աշխատակիցները, այլև Սովետական Միության զանազան քաղաքներից Մատենադարան գործուղվող գիտական աշխատակիցները:

Մատենադարանի նյութերի հիման վրա սովետական շրջանում հրատարակվել են 500-ից վելի բնագրեր, ուսումնասիրություններ և հոդվածներ: Պաշտպանվել են բազմաթիվ զոհադրական և թեկնածուական գիտություններ: Հրատարակված աշխատությունների թվում են պրոֆ.-դոկտոր Ա. Գ. Աբրահամյանի «Շիրակացու մատենագրությունը» ուսումնասիրությունը, «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ» Լ. Ս. Խաչիկյանի աշխատության երկու սովոր հատորները, Ա. Մնացականյանի «Հայկական զարգացված» և ուրիշ գրքեր: Ընթացիկ 1956 թվականին Մատենադարանը հրատարակեց «Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերը» հայերեն, պարսկերեն և ռուսերեն լեզուներով: Աշխատության հեղինակն է պատմական գիտությունների թեկնածու Հ. Փափազյանը, որը պատրաստում է գրքի երկրորդ պրակը: Շուտով լույս կտեսնեն «Բանբեր Մատենադարանի» երկրորդ գիրքը և «Միջնադարյան հայկական ժողովրդական երգեր» ժողովածուն, որ կազմել է բանասեր Ա. Մնացականյանը:

Մամուլի տակ է նվիրել վարդանանց պատերազմի ակադեմիական հրատարակությունը մեզ հասած բոլոր ձեռագրերի համեմատությամբ, որ կատարել է պրոֆ. Նրվանդ Տեր-Մինասյանը:

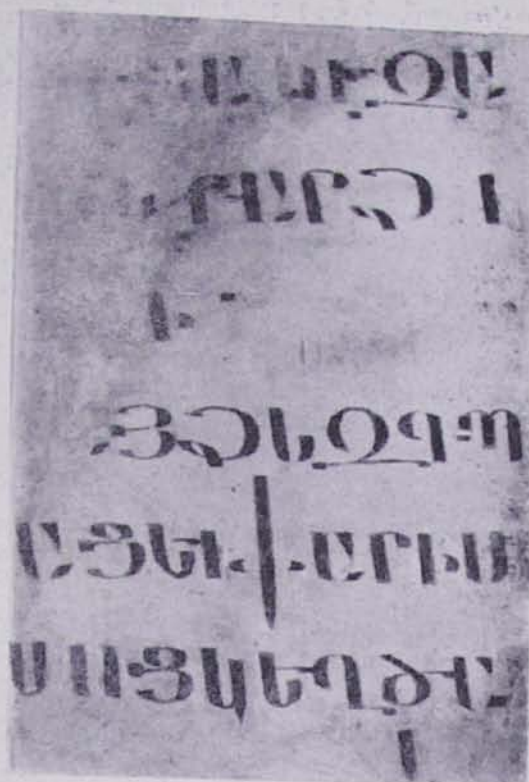
Ֆիլոլոգիական գիտությունների թեկնածու Շուշանիկ Նաղաշյանի աշխատությամբ լույս կտեսնի հայկական «Փարսուհի Աման» աշխարհիկ բովանդակությամբ պոեման:

Լայնանում և խորանում է գիտահետազոտական ուսումնասիրությունների բնագավառը: Հայտնաբերվում են նոր տվյալներ հայ ժողովրդի սոցիալական, տնտեսական, բազմազան կյանքի պատմության մասին:

Լարված ուշադրությամբ ուսումնասիրում են մեր գիտնականները հայ գյուղացիության ազատագրության պայքարի պատմությունը և նրա իրավական գրության պատմությունը զանազան շրջաններում: Պրոֆ. Սուրեն Հակոբյանը պատրաստում է «Հայ գյուղացիության պատմությունը» Գիտական աշխատող Վաղգեն Հակոբյանը աշխատում է Մատենադարանում պահվող ձեռագիր կանոնագրերի ուսումնասիրման և հրատարակման վրա:

Հարուստ և շատ հետաքրքիր նյութեր են պարունակում Մատենադարանում պահվող փաստաթղթերը հայ-հնդկական փոխհարաբերությունների և հայ գաղթավայրերի մասին: Այդ թեմայի վրա է աշխատում Ռաֆիկ Աբրահամյանը:

Պրոֆ.-դոկտ. Ա. Գ. Աբրահամյանը պատրաստում է հայ հնագրության ընդարձակ

Մատենադարանի հնագույն ձեռագրերից մի պատուիկ

ձեռնարկը: Լույս տեսավ նրա «Հովհաննես Իմաստասեր» աշխատությունը, որ կազմված է Իմաստասերի ձեռագրերի ուսումնասիրման հիման վրա:

Նոշոր աշխատանք է կատարվում և հայ մանրանկարչության ուսումնասիրման առարկայում: Բացի ուսումնասիրություններից կատարվում են նաև բազմաթիվ ընդօրինակություններ: Ներտասարդ գիտական աշխատողներ Լևոն Ազարյանը և Արամ Ավետիսյանը միջնադարյան մանրանկարչության ուսումնասիրման հարցերին են նվիրել իրենց ապագայում պաշտպանելի թեկնածուական գիտերտացիաները:

1957 թվականին Մատենադարանը տպագրության կհանձնի պրոֆ. Մելիք-Օհանջանյանի 13-րդ դարի հայ ակնապետը գործիչ և պատմագիր Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմություն Հայոց» աշխատության համահավաք բնագիրը, կազմված Ձեռագրատանը պահվող 28 բնագրերի համեմատության հիման վրա:

Նույն 1957 թվականին տպագրության կհանձնվի Արիստոտելի «Կատեգորիաներ»

աշխատության 6-րդ դարի անանում աշխատության մեկնությունը Այդ աշխատությունը լույս կտեսնի հայերեն և ռուսերեն լեզուներով: Աշխատությունը հրատարակության համար պատրաստել է փիլիսոփայական գիտության դոկտոր Վ. Զալոյանը:

Մեծ գուրգուրանքով և խնամքով են պահվում Մատենադարանում գտնվող հայ մշակույթի անդին գանձերը՝ մաղաղափները, գրքերը, փաստաթղթերը: Սակայն այն հարմարությունները, որ ստեղծված են նրանց պահպանման համար, արդեն չեն բավարարում գիտական աճող պահանջներին:

Սովետական Հայաստանի կառավարության որոշումով մայրաքաղաքի ամենագեղեցիկ վայրերից մեկում՝ Հաղթանակի սրահանում կառուցվել է և 1957 թվականին օգտագործման կհանձնվի Մատենադարանի նոր հայկապ շենքը: Ստեղծվել են բոլոր

պայմանները հայ ժողովրդի գանձերի անվթար պահպանման և ուսումնասիրության համար նոր շենքում կան դեղեցիկ, լուսավոր պալիճներ և գիտության կարիներներ: Ձեռագրատունը ապահովված է լինելու շերմաստիճանի հարսերական խոնավության տառամունքներից:

Եկնքի նախագիծը պատկանում է հարտարադես Մ. Գրիգորյանին: Նա ստեղծագործորեն պահպանել է հին հայկական հարտարադեսություն լավագույն ավանդությունները:

Հաղթանակի սարալանջին բարձրացող Մատենադարանի նորակառույց շենքը լուրահատուկ մի հուշարձան պետք է հանդիսանա մեր մեղավաշան և բաղմաշխատ գրիչներին, որոնք տնտեսական և բաղարական ամենաանպաստ պայմաններում ստեղծագործել, ընդօրինակել և մեղ են հասցրել մեր ժողովրդի մշակույթի գանձերը:

